M. Törehan Serdar

MEVLÂNA HAKÎMÜDDİN İDRİS-İ BİTLİSÎ

ÖTÜKEN

MEHMET TÖREHAN SERDAR: 1958 yılında Bitlis'te doğdu. İlk, Orta ve Lise tahsilini Bitlis'te yaptıktan sonra 1981 yılında Ankara Ticaret ve Turizm Yüksek Öğretmen Okulu İşletme-Muhasebe Bölümünden mezun oldu (Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi). 1982 yılında Kahramanmaraş Ticaret Meslek Lisesinde muhasebe grubu öğretmeni olarak göreve başladı. 1985'te Bitlis Ticaret Meslek Lisesine atandı. Bir süre bu okulda öğretmen ve idareci olarak görev yaptıktan sonra 1993 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi'ne bağlı Ahlat Meslek Yüksekokuluna öğretim görevlisi olarak atandı. 1994 yılında aynı Üniversiteye bağlı Bitlis Meslek Yüksekokulu'na atandı. Halen burada görev yapmaktadır. Tarih ve kültür alanında basılı birçok eseri bulunmaktadır. Evli ve üç çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

Giriş 9

MEVLÂNA HAKÎMÜDDİN İDRİS-İ BİTLİSÎ

Künyesi (Adı, Lakabı, Nisbesi ve Mahlası) 13
Ailesi 15
Doğum Tarihi 53
Doğum Yeri 55
Eğitimi 58
Gençliği 61
Akkoyunlu Dönemi 61
İdris-i Bitlisî'nin Tebriz'den Ayrılması 64
II. Bayezid'e Katılması 67
Resmî Tarihçilik Görevi 70
İdris'in Darılması ve Hac Seyahati 71
Yavuz'un Daveti ve İstanbul'a Dönüş 79
1514 Yılında Cereyan Eden Olaylar 86
Çaldıran Savaşı 88
Çaldıran Savaşı Sonrası 98
Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'den Ayrılması 102
İdris'in Doğuda kalması 106
Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı'ya Katılması 111
Diyarbakır'ın Fethi 125
Mevlâna İdris'in Diyarbekir Bölgesinin Fethindeki Rolü 140
İdris'in Yavuz'a Mektubu 150
Hizmetleri Karşılığında Yavuz'un İdris'e Verdiği Cevap ve Taltif 151
İdris-i Bitlisî ve Bıyıklı Mehmed Paşa 157
Hısn Keyf'in (Hasankeyf) fethi 171
Mardin'in fethi 174
İdris'in Kazaskerliği (Arap Kazaskerliği) 206

İdris-i Bitlisî'nin Mısır Seferine Katılması 208
İdris'in Kudüs anıları 211
Mısır'ın Fethi 213
Vefatı 224
İdris-i Bitlisî'nin Soyu (Irkı) 228
Mezhebi 234
Tarikatı ve Mutasavvıflık Yönü 235
Din Âlimliği Yönü 238
İdris'in Yeteneği 240
İdris'in Kişiliği 241
Meslek Hayatı ve Devlet Memuriyetleri 259
Mevlâna İdris-i Bitlisî'nin Nasihatleri 260
Yavuz Sultan Selim'in Doğu Siyaseti 276
Yavuz Sultan Selim ve Mevlâna İdris-i Bitlisî 277
İdris ve Kürtler 279
Şiîlik ve İdris 288

ESERLERİ

Eserlerinin Ayrıntılı Dökümü 301
a) Farsça Eserleri 301
b) Arapça Eserleri 373
c) Türkçe Eseri 376
d) İdris'in Sadece İsimleri Bilinen Eserleri 377
e) İdris-i Bitlisî'nin istinsah ettiği eserler 382
f) Mektupları 382
g) Şiirleri 383
Sonuç 386

Fetihname ve Mektuplardan Örnekler 389

Bibliyografya 395

Yer ve Şahıs Adları Dizini 401

GİRİŞ

Mevlâna İdris-i Bitlisî'nin en büyük şansızlığı, bugüne kadar yeterince tanınmaması veya tanıtılmamasıdır. Bundan dolayı ki bazı çevreler tarafından insafsızca eleştirilmekte, birçok olay çarpıtılarak O'na mal edilmektedir. İdris-i Bitlisî'nin eserlerinin günümüze tercüme edilmemesi, son zamanlara kadar bu büyük vatan evladı hakkında yeterince araştırma yapılmaması, art niyetli kişilerin eline bir koz vermiştir. Onlar da çeşitli iftira ve yalanlarla suçlamaya, karalamaya ve iftira atmaya başladılar.

Mevlâna İdris bunların hiç birini hak etmemiştir. O, iftira atılacak değil, heykeli dikilecek bir insandır. Yaptıklarını gördükçe önünde hürmetle eğilmek geliyor içimden. Onun büyüklüğünü ancak onu araştıranlar bilir. Böyle bir imkâna sahip olduğum için kendimi bahtiyar görüyorum.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bugünkü sınırlarının İdris-i Bitlisî tarafından çizildiğini söylersek, kanaatimce mübalağa etmemiş oluruz. İzlediği doğu politikası bugün bile takdirle karşılanmakta, günümüz sıkıntılarına çözüm olarak görülmektedir. Beş yüz yıl önce İdris'in doğuda ektiği tohumlar hâlâ meyve vermeye devam etmektedir.

Millî birlik ve beraberliği, kardeşliği, vatan bütünlüğünü hep öne çıkarmış, ölünceye kadar bu değerler için mücadele vermiştir. İçindeki Allah (c.c.) ve Resulullah (s.a.v.) sevgisi, ehlisünnet vel-cemaat inancı onu olgunlaştırmış, Allah yo-

lunda fisebilillah mücadele etmesini sağlamıştır. Her hizmetinde Allah'ın rızasını gözetmiş, İslâm'ın bayraklaşmasına öncülük etmiştir.

O, yeri geldiğinde bir ilim adamı, din adamı, yönetici olmuş, yeri geldiğinde de büyük bir komutan olduğunu ispatlamıştır. Bir âyetle Mardin Kalesi'ni aldığı gibi, emrindeki yöre beylerinden toplanan düzensiz on bin kişiye komutanlık yapmasını da bilmiştir. Aklıyla, siyasetiyle, diplomasi tecrübesiyle dosta güven, düşmana korku salmasını bilen kişidir. Onun olduğu yerde dostlar şaduman, düşman yasa girmiştir.

Yaşadığı çağda İslâm'ın ancak Osmanlı Devletiyle ve onun yöneticileri ile bayraklaşacağına inanmış, bütün mücadelesini Osmanlının birliği ve dirliği için vermiştir. Osmanlının dirlik ve hükümranlığı, ehl-i salibin ve bozuk itikatların korkusu olmuş, onların yayılmacı politikasına bir set çekmiştir. 16. Yüzyılda bu setin en büyük mimarlarından birisi de Mevlâna İdris-i Bitlisî'dir.

Doğudaki 25 Kürt aşiretini Osmanlı'ya bağlamakla hem onların varlığı teminat altına alınmış, hem de Anadolu'nun güneyi Şia tehlikesine karşı güvence altına alınmıştır. Ayrıca o güne kadar başıbozuk, başlarına buyruk yaşayan insanlar, İdris'in girişimleri sonucunda bir emir komuta altında toplanmış, huzur ve güven ortamı sağlanmıştır. Bazılarının iddia ettiği gibi Mevlâna İdris Kürt bütünlüğünü yok etmemiş, aksine varlıklarını sürdürmelerinin teminatı olmuştur. İdris-i Bitlisî hakkında araştırma yapanlar bunu teyit etmişlerdir.

Şah İsmail'in başını çektiği Kızılbaş tehlikesi gerek Yavuz tarafından ve gerekse İdris tarafından çok önce fark edilmiş, Anadolu'daki Müslüman Türk birliği fazla tehlikeye girmeden bunların sayesinde bertaraf edilmiştir. Bundan memnun olmayan bazı çevreler sürekli olarak Yavuz'u ve İdris'i kırk bin Kızılbaş'ın katledilmesinden mesul tutmuşlardır. Eser incelendiğinde görülecek ki, öldürülen Kızılbaş varsa bundan ne Yavuz, ne de İdris sorumlu tutulamaz. Yavuz ve İdris'in Anadolu'nun doğusunda sağladığı Osmanlı bütünlü-

ğü, başka emeller besleyenler tarafından yadırganmakta, bu iki mümtaz şahsiyet hedef haline getirilmektedir. Bu haksız suçlamalar dün de vardı, yarın da olacaktır.

En büyük eksikliğimiz, İdris'in birbirinden nadide ve her birisi bir hazine niteliğinde olan eşsiz eserlerinin günümüz Türkçesine kazandırılmamasıdır. Bu eserler bir kültür hazinesi, ilim deryasıdır. Yabancı yazarların bile "Bu eserlerin biran önce günümüz Türkçesine kazandırılması gerekir." dediği eserlerin günümüze kazandırılması, hem İdris'i tanımamıza ve hem de İdris'in yaşadığı dönemin ayrıntılı tarihinin daha iyi anlaşılmasına vesile olacaktır. Bu eserlerin en kısa sürede günümüz nesline kazandırılması hedefimiz olmalıdır.

23 yılı aşkın bir süre emek verdim bu esere. Bir Bitlisli olarak hemşerimiz olan bu büyük vatan evladını yazmak bana onur ve gurur vermiştir. Bazı eksikliklerim oldu, onları gideremememin ezikliğini duyuyorum. Dilerim benden sonra bu büyük şahsiyeti yazan kişi bu eksikliği giderir.

M. Törehan SERDAR
Bitlis - 2008

MEVLÂNA HAKÎMÜDDİN İDRİS-İ BİTLİSÎ

Künyesi (Adı, Lakabı, Nisbesi ve Mahlası)

İdris adına ve Bitlisî nisbesine birçok meşhur şahıslarda rastlandığından, müellifimizi bunlardan ayırmak için daima adı ile nisbesini bir arada zikretmek gerekmektedir.

Hemen hemen eski kaynakların çoğunda ve kendisinin bütün eserle-rinde Bidlisî şeklinde yazılan bu nisbedeki "b" harfi, sonradan muhtemelen Türkçenin tesiri ile "t" şekline dönüşerek "Bitlisî" şeklinde telaffuz edilmiştir.[1]

İdris-i Bitlisî'nin hayatına ilişkin bir takım bilgi ve verileri onun kendi eserlerinden ve başka kaynaklardan elde edebiliriz. Esas ismi İdris'tir. Baba adı ve lakabıyla birlikte künyesinin tamamı şöyledir; **Mevlâna Hakîmüddin İdris Mevlâna Hüsameddin Ali-ül Bitlisî**'dir. Kendileri **Mevlâna–Hakîmeddin/ Hakîmüddin** lakaplarıyla anılmış, bazı kaynaklarda ise **Kemaleddin** lakabı kullanılmış-

[1] TAVAKKOLİ Hasan, *İdris-i Bitlisî'nin Kanun-i Şâhinşâhisi'nin Tenkidli Neşri ve Türkçeye Tercümesi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul 1974, s. XII.

tır.[2] Sa'id Nefisî, *Tarih-e Nazım Vo Nesr dar İran Vo Zebân-e Farisi* isimli eserinde "Kemâleddin" lakabını kullanmıştır. Şerefu'd-din Bitlisî de onun hakkında "Hâkim" sıfatını kullanır.[3] Alphonse de Lamartine ise İdris-i Bitlisî için İdris Paşa künyesini kullanmıştır.[4]

Bitlisli olması nedeniyle "Bitlisî" nisbesiyle anılmıştır. Kaynaklarda, Osmanlı Türkçesiyle "İdris-i Bitlisî", Arapça olarak "İdris el-Bitlisî" kısa ismiyle geçmektedir.

İdris-i Bitlisî, Türkçe, Farsça ve Arapça yazdığı bütün şiirlerde kendi adını, yani "İdris" mahlasını kullanmıştır.[5] Eserlerinde kendisini takdim etmesi ya "fakir" olarak ya da babasının ismiyle "İdris bin Hüsam al-Din" Bitlisî şeklindedir.

İdris-i Bitlisî eserlerinde kendisini **"İdris bin Şeyh Hüsameddin Ali el-Bidlisî"** diye tanıtmaktadır. Ona ait olan mühürde de adı **"İdris bin Hüsameddin el-Bidlisî"** şeklinde kayıtlıdır. Binaenaleyh müellifin adı **İdris**, babasının adı **Hüsameddin Ali,** nisbesi ise **Bidlisî**'dir. Bu hususta herhangi bir şüphe olmadığı gibi, diğer kaynaklarda da farklı bir veri bulunmamaktadır. Genellikle nisbesi ile birlikte **İdris-i Bitlisî** diye anılır.[6]

---

[2] BAYRAKTAR Doç. Dr. Mehmet, *Bitlisli İdris*, Kültür Bakanlığı /1271,Türk Büyükleri/134, Ankara 1990, s. 1

[3] BAYRAKTAR Doç. Dr Mehmet, *a.g.e.,* s.1 – KIRLANGIÇ Hicabi, *İdris-i Bitlisî Selim Şah-nâme*, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 2001, s. 5

[4] LAMARTINE Alphonse de, *Osmanlı Tarihi*, C. I, Sabah Gazetesi Yayınları, s. 381

[5] BAYRAKTAR Prof. Dr. Mehmet, *Kutlu Müderris İdris-i Bitlisî*, Biyografi Net İletişim ve Yayıncılık Hizmetleri, İstanbul 2006, s.11–12 – TAVAKKOLİ Hasan, *İdris-i Bitlisî'nin "Kanun-i Şâhinşâhisinin Tenkidli Neşri ve Türkçeye Tercümesi, a.g.e., s.* XII – KIRLANGIÇ Hicabi, *İdris-i Bitlisî Selim Şah-nâme, a.g.e.,* s. 5

[6] BAŞARAN Orhan, *İdris-i Bitlisî'nin Heşt Behişt'inin Hatimesi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Fars Dili ve Edebiyatı, Doktora Tezi, Erzurum 2000, s.10

İdris-i Bitlisî'nin eserlerinde kendisi için herhangi bir lakap kullandığı görülmemiştir. Ancak ondan söz eden kaynaklarda, onun için çeşitli lakap ve sıfatların kullanıldığı görülmektedir. Bunlar; *Hâkim, Hâkimüddin, Hükmüddin, Kemâlüddin, Mevlâ, Mevlâna* ve *Molla* gibi lakap ve sıfatlardır. İdris-i Bitlisî, yazdığı şiirlerinde mahlas olarak adını kullanmıştır.[7]

Sayın Mehmet Bayraktar, İdris'in ismi yazılırken bazı kaynaklarda hata yapıldığını belirterek; "Burada bir noktaya işaret edelim; Bidlisî veya el-Bidlisî yazılırken bazı kaynaklarda bunlar hatalı yazılmıştır. Şöyle ki, "B" harfinden sonraki "İ" sesi uzun "İ" okunacak şekilde "Y" harfiyle yazılmıştır, yani Biydlisi şeklindedir. Bu yanlıştır, zira İdris-i Bitlisî'nin kendisi bütün eserlerinde bu nisbesini daimî surette Bidlisî şeklinde yazmıştır."[8] demektedir.

Ailesi

Kaynaklarda İdris-i Bitlisî'nin, Bitlis'in soylu bir ailesinden olduğu kaydedilmiştir. Nihat Sami Banarlı, İdris-i Bitlisî'nin Bitlisli asil bir şeyh ailesinin çocuğu olduğunu belirtir.[9] Kaynaklarda annesinin ismi verilmemiş, fakat buna karşılık babasının ismi hep zikredilmiştir. Babası; Mevlâna Şeyh Hüsameddin Ali-ül Bitlisî'dir. Babasının en az bir erkek kardeşi ve onun da bir erkek evladı olduğu belirtilmiş. Bu kaynaklara göre İdris-i Bitlisî 1511 yılında Hac'a giderken, Hac Emîri'nin amcası oğlu olduğu yazılmıştır.[10]

---

[7] BAŞARAN Orhan, *a.g.e.,* s. 10-11 - TAVAKKOLİ Hasan, *a.g.e.,* s.5

[8] BAYRAKTAR Prof. Dr. Mehmet, *a.g.e.,* s. 11-12

[9] BANARLI Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987, s. 566

[10] BAYRAKTAR Prof. Dr. Mehmet, *a.g.e.,* s. 13 – BAYRAKTAR Doç. Dr. Mehmet, *a.g.e.,* s. 3 – KIRLANGIÇ Hicabi, *a.g.e.,* s. 5

Orhan Başaran buna şiddetle karşı çıkmaktadır. Eserinde bu durumu şöyle dile getirmektedir: "Bazı kaynaklarda onun bir amcası ve bu amcasının da Hac Emîri olan ve İdris-i Bitlisî'ye hac yolculuğunda refakat eden bir oğlu olduğu yönünde verilen bilgiler, mesnet itibariyle doğru değildir. Şöyle ki: İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt*'in Hatime'sinde hac seyahatini anlatırken, Mısır'dan Mekke'ye yaptığı yolculukta, Mısır sultanı Kansu Gavri'nin yeğeni Tumanbay'ın, hac emîri olduğunu belirtmektedir. İdris-i Bitlisî'nin bu anlatımını özetleyen Mehmed Şükrü'nin *'Kahire'ye giderek Kansu Gavri ile görüşmüş ve (emîr-i hac olan) birader zadesiyle Mekke'ye giderek…'* şeklindeki ifadesi yanlış anlaşılmış ve Kansu Gavri'nin yeğeni, İdris-i Bitlisî'nin yeğeni olarak algılanmıştır. Binaenaleyh bu kayda dayanarak İdris-i Bitlisî'nin bir amcası ve bu amcasının da bir oğlu olduğunu söylemek mümkün değildir."[11]

1 – Dedesi

Orhan Başaran'a göre; büyükbabasının adı Bağdatlı İsmail Paşa'ya göre Hasan, Kâtip Çelebi'ye göre ise Hüseyin'dir. Bazı kaynaklarda onun soyunun Ebu Talib-i Mekkî'ye dayandığı belirtilmektedir. [12]

Yine bazı kaynaklarda dedesinin Bitlis'te medfun bulunan Şeyh Tahir-i Gürgi olduğu yazılıdır.[13] Bu şahıs hakkında fazla bir malumat bulunmamaktadır. Halk arasında ve bazı kaynaklarda[14] Şeyh Tahir-i Gürcî, Şeyh Tahir-i Kürdî, Şeyh Tahar-i Kürdî, Şeyh Tahir-i Gürgî,

[11] BAŞARAN Orhan, , *a.g.e.,* s. 11-12
[12] BAŞARAN Orhan, *a.g.e.,* s. 11
[13] OLUŞ M. Arık, *Türkiye'de Turizm Beldeler – Bitlis*, "Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı", s. 66
[14] SERDAR M. Törehan, *Rüyalar Şehri Bitlis*, Bitlis Valiliği yay., No: 7, Hamle Yayınları, Bitlis 2000, s. 131

Şeyh Tahar-i Gürgî olarak bilinen bu zatın hangi tarihler arasında yaşadığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak; üzerinde bulunan taş sandukanın mimarî yapısının Ahlat'taki sanduka mezar mimarîsinde bulunması nedeniyle, bu zatın Akkoyunlu, Karakoyunlu veya Altınordu devleti zamanında yaşadığı tahmin edilmektedir. Ayrıca yanında; bazı kaynaklarda talebesi olduğu rivâyet edilen Mevlâna Hüsameddin Ali-ül Bitlisî'nin mezarının bulunması, bu zatın Fatih Sultan Mehmet ve II. Bayezid dönemlerin de yaşadığı tahmin edilmektedir.

Şerefname'de bu zat hakkında; *"Şeyh Tahir-i Gürgî Bitlislidir. Bitlis'in batısında bulunan Küsür mahallesinde gömülüdür. Parlak nurlara sahip mübarek türbesi gece gündüz ziyaret edilmektedir. İranlı şair, mutasavvıf ve bilgin Mevlâna Nur El-Milel ve'd-Din, Abdurrahman El-Cami, Nefehat isimli eserinde kendisinden bahsetmektedir."*[15] denilmektedir.

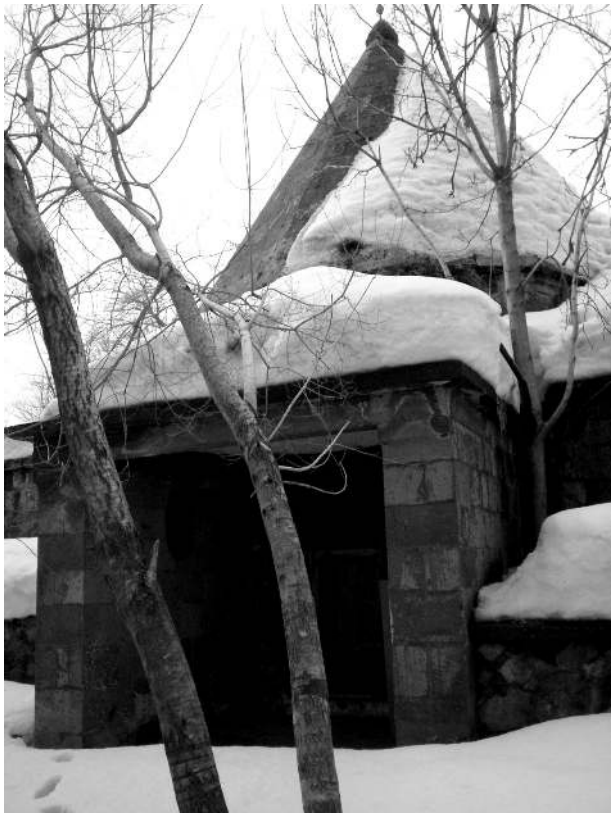
Bu zatın bulunduğu türbe, 1664–65 yıllarında Bitlis Emîri Abdal Han tarafından yaptırılmıştır. Türbe; dıştan on iki kemerli prizma, içten silindir şeklinde bir yapıya sahiptir. Giriş kapısı üstünde yer alan beyaz mermer üzerine üç sıra halinde yazılmış bir kitabe bulunmaktadır (Resim – I).[16]

Türbe; Zeydan Mahallesinde, Kureyşî camii arkasında bulunan, İdrisiye (İdris-i Bitlisî) medresesinin içindedir. Türbenin içine girildiğinde sağ tarafta bulunan sanduka mezar, bu zata aittir. Sol tarafta ise tek parça mermer sütundan yapılı bulunan mezar taşı, Mevlâna Hüsameddin Ali-ül Bitlisî'ye aittir. Medresenin avlusunda (haziresinde) Şeyh Tahir-i Gürgî'nin sandukasına benzeyen birkaç adet taş sanduka mezar bulunmaktadır (Resim – II).

---

[15] Şeref Han, *Şerefname,* M. Emin Bozaslan tercümesi, Hasat Yayınları, İstanbul 1990, s. 395

[16] ARIK M. Oluş, *a.g.e.,* s. 66–67

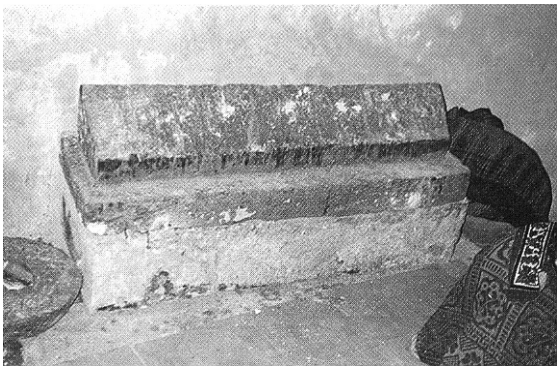
(Resim – I)
Şeyh Tahir-i Gürgî ve
Mevlâna Hüsameddin Ali-ül Bitlisî'nin Türbesi

2 – Babası

Mevlâna Hüsameddin Ali-ül Bitlisî ismiyle bilinir. Kaynaklar İdris-i Bitlisî'yi anlatırken; "Kâmil Mevlâna Hüsameddin oğlu İdris-i Bitlisî" diye bahsetmektedirler. Hangi tarihte doğduğu kesin olarak bilinmemektedir.

1495 yılında, 80 yaşında iken Bitlis'te vefat etmiştir. Bitlis emîrlerinden Abdal Han, bu zat için Zeydan mahallesinde bir türbe yaptırmıştır. Mezarı; Zeydan Mahallesi, Kureyşî Camisi arkasındaki bu türbededir. Türbenin içine girildiğinde sağ tarafta taş sandukada Şeyh Tahir-i Gürgî, sol tarafta ise tek parça halinde yere yatık biçimde mermerden yapılmış Mevlâna Hüsameddin'in mezarları bulunmaktadır (Resim – III).

(Resim – II)
Şeyh Tahir-i Gürgî'nin mezarı

Gerek Prof. Dr. Ahmet Uğur ve gerekse Prof. Dr. Mehmet Bayraktar, yazmış oldukları *İdris-i Bitlisî* isimli eserlerinde Mevlâna Hüsameddin'in türbesinin Tebriz'de olduğunu belirtmişlerdir. Bu doğru değildir. Mevlâna Hüsameddin'in türbesi Bitlis'te, İdrisiye Medresesinin iç kısmındadır. Mezarının Bitlis'te olduğu ekteki fotoğraftan da anlaşılmaktadır. Nitekim Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* isimli eserinde Hicrî 900 (1495) yılında Bitlis'te vefat ettiğini belirtirken, *İslam Ansiklopedisi*'nde Mevlâna Hüsameddin'in vefat tarihi (896) 1490 olarak verilmiştir.[17]

[17] Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I. Cilt, İstanbul 1333, s. 58 – BAŞARAN Orhan, *a.g.e.,* s. 12 – *1973 Bitlis İl Yılığı,* s. 157 –

(Resim – III)
Mevlâna Hüsameddin Ali-ul Bitlisî'nin Mezarı

Şeyh Hüsameddin, âlim ve faziletli bir kişidir. Kendisi, yazar ve mutasavvıftır. Bu değerli niteliklere sahip olması nedeniyle, ona aynı zamanda "Mevlâna" lakabı ile değer biçilmiş olduğu için, bütün yazarlarca "Mevlâna" unvanıyla anılmaktadır.

Bitlisî ailesinin Bitlisli olduğunu ve oranın bilginleri ve âlimleri üzerinde saygınlıklarının bulunduğunu Bitlis Hâkimi Şeref Han'da bariz bir şekilde anlamaktayız. Şeref Han bu kişi hakkında şunları yazmaktadır: "Bilgisine uyan bilginlerden ve Allah'ı tanıyan mutasavvıflardandır. Tasavvuftaki tarikatı, Şeyh Ammar-i Yasir'e ulaşır. Riyazet ve nefsiyle yaptığı mücadele ile tarikatta kemal derecesine erdikten sonra tasavvufta güzel bir yorum kitabı yazmıştır."[18]

İslâm Âlimleri Ansiklopedisi, Türkiye Gazetesi, cilt 14, İhlâs Mat. Hizm. A.Ş., s. 142-143

[18] Şeref Han, *a.g.e.,* s. 391-392

Zahirî ve Bâtınî ilimlere vakıf bu yüksek zat, Seyyid Mehmet Nur Bahşi'den (öl. 869/1465) feyiz almış, onun talebesi ve halifesi olmuştur. Daha sonra Nurbahşi tarikatını kurmuştur. O, Suhreverdiyye tarikatına bağlı Şeyh Ammar bin Yasir el-Bidlisî adlı bir şeyhin müritlerindendir. Tasavvufta Şeyh Ebû Necîbuddin-i Suhreverdi'nin (öl. 563/1168) müridi ve Şeyh Necmeddin-i Kübrâ'nın (öl. 618/1221) pîri olan Şeyh Ammar-i Yasir'e (öl. 597/1201) intisap etmişti. Tasavvuftaki intisabı Ammar b. Yasir'e, onun da nisbeti Şeyh Necîbuddin Suhreverdi'ye idi.[19]

Şerefname'de Şeyh Ammar bin Yasir hakkında şunlar yazılıdır: *"Araştırmacıların kutbu, incelemecilerin delili, şeriatın koruyucusu, tarikat adamlarının önderi olan Şeyh Ammar-i Yasir. Bu kişi, Şeyh Ebu Necîbuddin El-Suhreverdi'nin müritlerinden ve Şeyh Necmeddin-i Kübrâ'nın şeyhiydi. İşte bu da Bitlis şehrindedir."*[20]

Bir kaynakta ise Mevlâna Hüsameddin Ali-ül Bitlisî'nin Ahmed Yesevi hazretlerinin yoluna mensup mübarek bir zat veya Yahya Şirvanî yoluna mensup Dede Ömer Rüşenî hazretlerinin talebelerinden bir şeyh olduğu yazılıdır.[21]

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın hizmetinde bulunmuş, bu devletin başşehri olan Diyarbekir'de Uzun Hasan'ın sarayında divan kâtipliği (münşi-nişancılık, yani padişah fermanlarının mühürdarlığını) yapmıştır. U-

---

[19] Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. 3, Haz. İsmail ÖZEN, Meral Yayınevi, İstanbul 1975, s.105–106 – BAŞARAN Orhan, *a.g.e.,* s. 11 – BAYRAKTAR Prof. Dr. Mehmet, *a.g.e.,* s. 13-14 – TAVAKKOLİ Hasan, *a.g.e.,* s. XIII – KIRLANGIÇ Hicabi, *a.g.e.,* s. 5 – UĞUR Prof. Dr. Ahmet, *İdris-i Bitlisî ve Şükri-i Bitlisî*, Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 5, Kayseri 1991, s. 7 – Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmaniye*, İstanbul 1308, 1. cilt, s. 309–310

[20] Şeref Han, *a.g.e.,* s. 391

[21] *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi,* Türkiye Gazetesi, Cilt 14, s. 142 – ÇETİN Mahmut, *Anadolu Hazineleri*, *İdris-i Bitlisî*, Türkiye Gazetesi Eki

zun Hasan, başkentliği Diyarbekir'den Tebriz'e 1469 yılında nakledince, Hüsameddin Ali ailesiyle birlikte Diyarbekir'den yeni başkent Tebriz'e göçmüş, burada Molla Câmî'nin toplantılarına katılmıştır. Mevlâna Hüsameddin Ali-ül Bitlisî'nin, Molla Câmî'nin de bulunduğu ilmî toplantılara katıldığını, İdris-i Bitlisî'nin *Hakku'l-Mubîn* adlı eserinin mukaddimesinden anlamaktayız.[22] İlmî ve idarî çalışmalarda hayli itibar kazanmış, çok iyi Arapça bilen, âlim ve fazilet sahibi olan Mevlâna Hüsameddin, daha çok tasavvuf ve tefsir konularında ün salmıştır. Bu alanda kaleme alınan çeşitli eserlerinden bazıları şunlardır:

1 – *Câmi'u't-Tenzil ve't-Te'vil:* Kur'ân'ın baştan sona tasavvufî bir tefsiridir. *İşâretu'l-Menzili'l-Küttâb* adıyla da bilinmektedir. Eser, II. Bayezid'e ithaf edilmiştir. 2 cilt olan bu tefsir, Edirne'de Sultan Selim Kütüphanesindedir.

2 – *Şerhu İstılâhâti's-Sûfiyye:* Şeyh Abdurrezzak-ı Kâşî'nin (öl. 730/1330) *Istılâhâtu's-Sûfiyye* adlı eserinin şerhidir. Bu eserin bir nüshası, Manisa Muradiye kütüphanesindedir.

3 – *Şerh-i Gülşen-i Râz:* Tebrizli Şeyh Mahmud-i Şebusterî'nin (öl. 720/1320) *Gülşen-i Râz* adlı eserinin Farsça şerhidir. Bu eserin bir nüshası Üsküdar'da Selimiye Kütüphanesindedir.

4 – *Kitâbu'n-Nusûs:* Muhiddin-i Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem* adlı eserinin şerhidir. Bazı kaynaklarda İdris-i Bitlisî'ye atfedilmiştir.

5 – *Risâle Der Beyân-i Atvâr-i Seb:* Kelâm ve tasavvufla ilgili bir eserdir.

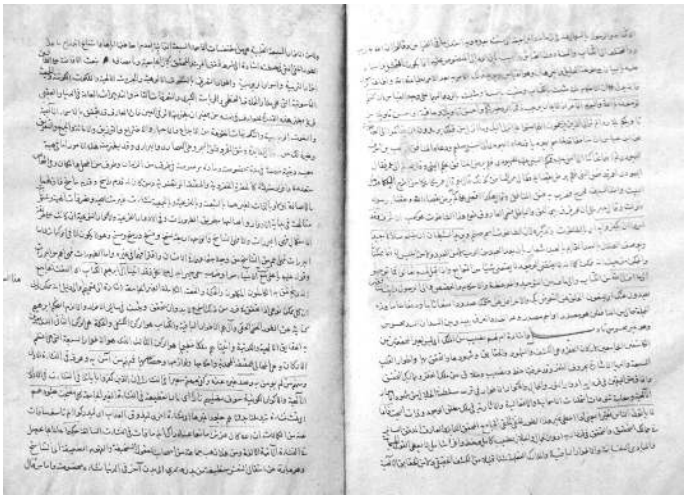
[22] BAYRAKTAR Prof. Dr. Mehmet, *a.g.e.,* s. 13 - TAVAKKOLİ Hasan, *a.g.e.,* s. XIII - UĞUR Prof. Dr. Ahmet, *a.g.e.,* s. 7 - EPÖZDEMİR Şakir, *1514 Amasya Antlaşması, Kürt – Osmanlı İttifakı ve Mevlâna İdris-i Bitlisî,* s. 9

6 – *Şerhu Hutbeti'l-Beyân:* Hz. Ali'nin bir hutbesinin şerhidir.

7 – *Şerhi Fusûsi'l-Hikem:* Muhiddin-i Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem* adlı eserine yazdığı şerhtir. Süleymaniye Kütüphanesi katalogunda bulunan ve İdris-i Bitlisî'ye atfedilen *Fusûs Şerhi,* nüsha üzerinde yapılan incelemede, adının *Kitâbu'n-Nusûs* olduğu ve bu eserin İdris-i Bitlisî'ye değil, onun babası Mevlâna Hüsameddin Ali-ül Bitlisî'ye ait olduğu anlaşılmıştır. [23]

8 – *Kadı Beyzavi Haşiyesi'ne Şerh:* Eser, Bitlis ili Mutki ilçesi Yukarı Koyunlu (Ohin) beldesindedir. İki ciltten oluşmaktadır. İncelemem esnasında maalesef ikinci cilde ulaşamadım. Oradaki yetkililer, ikinci cildin de burada mevcut olduğunu ve yazımının yarım kaldığını bildirdiler. İnceleme imkânı bulduğum birinci cilt 744 sayfadan oluşmaktadır. Sayfa ebadı 35x23 olup her sayfa 25 satırdan oluşmuştur. Yazılar düzgün bir hatla yazılmıştır. Yazı, ağırlıklı olarak siyah mürekkeple yazılmış, yer yer kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Çok ender olarak mavi mürekkebe de rastlanılır (Belge – I).

[23] BAŞARAN Orhan, *a.g.e.,* s. 13, 34 – Busalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. 3, s.58 – *1973 Bitlis İl Yıllığı*, s. 157 – KIRLANGIÇ Hicabi, *a.g.e.,* s. 5–TAVAKKOLİ Hasan, *a.g.e.,* s. XIII – BAYRAKTAR Prof. Dr. Mehmet, *a.g.e.,* s. 14

(Belge – I)
Eserin orta sayfası

Eserin baştan 10 sayfasıyla ortadaki bazı sayfalar rutubet nedeniyle bozulmaya başlamıştır. Kısmî ve düzensiz bir tamir geçirmiştir. Eserin birinci sayfasında Nakşî Şeyhi Alaaddin tarafından, eserin dergâha ait olduğuna dair mühür vuruludur.

3 – Oğulları

a) Mevlâna Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi

Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi, Ebu'l-Fadl Mehmed Efendi, Ebu'l-Fadıl Mehmed Efendi, Ebu'l-Fazl Mehmed Çelebi, Defterdar Ebu'l-Fadl Mehmed Çelebi gibi isimler altında değişik kaynaklarda yer alan bu muhterem insan, Mevlâna İdris-i Bitlisî'nin oğludur. Babası gibi âlim, fadıl, şair, tarihçi ve tasavvuf ehli bir kimsedir. Esas ismi Muhammed'dir. Defterdar olduğu için Defterî nisbesini

almıştır. Tam ismi Muhammed bin İdris bin Hüsameddin Ali bin Hasen olup, künyesi Ebu'l-Fadl'dır. Nisbeti; Nehcüvanî, Bitlisî, Defterî ve Rumî'dir.

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, XV. Yüzyılın sonla-rında, XVI. Yüzyılın başlarında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir.[24]

Yaratılışındaki yükseklik ve olgunluk, ailesinden gördüğü edep ve terbiye ile çok güzel bir şekilde yetişen Ebu'l-Fadl Mehmed Efendi, ilk tahsilini babasının huzurunda yapıp dininin temel bilgilerini öğrendi. İstidadı, kabiliyeti ve şiir söylemekteki mahareti pek fazla olduğundan, daha küçük yaşta şiir söylemeye başlamıştır.

Daha buluğ çağına ulaşmadan, Sultan II. Bayezid Han için gâyet edibâne ve beliğ olarak yazdığı bir kasidesini sultanın huzurunda okuyarak hayır dualarına, ihsan, ikram ve iltifatlarına kavuşmuştur.[25]

Babası kadar meşhur ve onun kadar âlim olan Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi, Türkçeden başka Arapça ve Farsçayı da çok iyi bilmekteydi. Şiirlerinde *Fazlî* mahlasını kullanmıştır. Babası gibi Osmanlı Devleti'ne büyük hizmetler yapmıştır. Şemseddin Sami ise *Kamus-ı A'lâm* eserinde *Emirgi* mahlasını kullandığını belirtmiştir.[26]

---

[24] Fazıl İsmail Ayanoğlu, *Vakıflar* dergisinin II. sayısında Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi'nin 15. Yüzyılın başlarında dünyaya geldiği belirtilmiştir. Bu doğru değildir. 1574'li yıllarda vefat ettiğine göre1400'lü yılların başlarında doğması yanlıştır. Muhtemelen 15. Yüzyılın sonlarında veya 16. Yüzyılın başında dünyaya gelmiş olması gerekir. – *Muhyî-yi Gülşenî Menâkib-i İbrâhîm-i Gülşenî*, Yayınlayan Tahsin YAZICI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, III. Dizi, sayı. 9, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982, s. XXXI - *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi, Cilt 14, s. 249 - Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1308, 1. cilt, s. 309–310 – BAYRAKTAR Mehmet, *a.g.e.,* s. 12 – SEVGEN Nazmi, *Kürtler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1982, s. 24-25)

[25] *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi, C. 14, Muhammed Bitlisî (Molla Ebu'l-Fadl Defterî), s. 249

[26] Şemseddin Sami, *Kamus-ı A'lâm*, 2. Cilt, s. 811

Yüksek dinî ilimleri ve tasavvufun edeplerini, inceliklerini mübarek babasından öğrenerek ilim ve tahsilini tamamlayan ve tasavvufta yüksek derecelere kavuşan Ebu'l-Fadl Mehmed Efendi, bundan sonra Bursa'da Sultan Medresesi'nde müderris olan Kadı Bağdadî'nin sohbetlerine kavuştu. O'nun mu'idliğini (muavinliğini) yaptı. Kadı Bağdadî, İstanbul'da bulunan Sahn-ı Semân Medreselerine tayin edilince, Anadolu Kadıaskeri Müeyyedzade Abdurahman Efendi'nin sohbetlerine devam etti.

Yavuz Sultan Selim, Ebu'l-Fadl'ın babası Molla İdris'e mühim bir vazife verip o vazifeye çok dikkat etmesini ve Ebu'l-Fadl'ı merak etmemesini, Ebu'l-Fadl'ın çok iyi bir şekilde yetişmesi için bizzat kendisinin ilgileneceğini bildirdi.

Çok genç yaşta ilimle uğraşmış ve devlet işlerinde görev almıştır. 1511 yılında Müeyyed-zade'ye danışman olmuştur. Müeyyed-zade, Kadıaskerlikten emekli olunca yerine geçen Halil, Ebu'l-Fadl'ı Manisa ve Trablus kadılıklarına tayin etti.

Bu arada ikinci defa Kadıasker olan ve sultanın yakından tanıdığı, çocukluk arkadaşı olan Müeyyed-zade Abdurrahman Efendi, bizzat sultanın emir ve ricası ile Ebu'l-Fadl ile daha yakından ilgilenmeye başladı. Onu kadılıktan alıp, merkeze getirtti. Gâyet emin, güvenilir bir kimse olduğundan, Orta Defterdarlığa (Anadolu Defterdarlığı) atanmış, uzun süre bu görevde kalmıştır.

Kanunî Sultan Süleyman devrinde önce divan üyeliği, daha sonra Semendire, Rudnik, Yenişehir ve Tırhala, ardından da Manisa'da müderrislik (Üniversite hocalığı) yapmış, bilahare Trablus kadılığına atanmıştır. Ebu'l-Fazl Efendi kadı iken Trablusşam, Hama, Humus ve Karaman vilâyetinin tahrir defterlerini düzenlemiştir. Bu hizmetlerinin padişah tarafından beğenilmesi üzerine önce Anadolu Defterdarlığına, sonra İstanbul'daki Rumeli Defter-

darlığına, daha sonra da 1542 (949) tarihinde Baş Defterdar (Serdefter-i Defterdârân) olarak atanmıştır.[27]

Uzun süre Rumeli Defterdarlığı görevinde bulunan Ebu'l-Fazl, bir süre azledilmiş olarak kaldıktan sonra 974 (1566–67) yılında Baş Defterdarlığa atanmıştır. Defterdar ismi buradan gelmektedir. Ölünceye kadar bu vazifede kaldığı ifade edilmektedir.[28]

Gerek Baş Defterdarlığa atanma tarihi, gerekse görevde kalma tarihinde araştırmacılar arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Prof. Dr. Mehmet Bayraktar 949 (1542) tarihinde Baş Defterdarlığa atandığını söylerken,[29] Orhan Başaran ve Hicabi Kırlangıç bu tarihi 974 (1566–67) olarak vermektedir.[30] Mehmet Bayraktar ve *Tuhfetü'l-Hattâtîn*, Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi'nin ölünceye kadar Baş Defterdarlık görevinde kaldığını, *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*'nde 33 yıl, Hicabi Kırlangıç, Orhan Başaran bu süreyi 3 yıl olarak belirtmiştir. *Şerefname*'de ise kısa bir süre kaldığını, uzun süreli Defterdarlık görevini Baş Defterdarlıkta değil, Rumeli Defterdarlığında yaptığı belirtilmiştir.[31]

Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi'nin, Kanunî Süleyman'ın kanuna aykırı fermanını birkaç defa reddettikten sonra Baş Defterdarlık görevinden istifa ettiği bazı kaynaklarda rivâyet edilir.[32] *1973 Bitlis İl Yıllığı*'nda bu konuyla ilgili

---

[27] Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi,* C.I, Kültür Bakanlığı /467, Mersin 1992, s. 33 – KIRLANGIÇ Hicabi, *a.g.e.,* s. 24 - BAYRAKTAR Prof. Dr. Mehmet, *a.g.e.,* s. 13 – *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi, C. 14, s. 149

[28] BAYRAKTAR Prof. Dr. Mehmet, *a.g.e.,* s. 12 - KIRLANGIÇ Hicabi, *a.g.e.,* s. 24

[29] BAYRAKTAR Prof. Dr. Mehmet, *a.g.e.,* s. 25

[30] BAŞARAN Orhan, *a.g.e.,* s. 23-24 – KIRLANGIÇ Hicabi, *a.g.e.,* s. 24

[31] BAYRAKTAR Prof. Dr. Mehmet, *a.g.e.,* s. 25 – *Tuhfetü'l-Hattâtîn,* s. 110 - Şeref Han, *a.g.e.,* s. 395 – *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, Muhammed Bitlisî, C.14, s. 249 – KIRLANGIÇ Hicabi, *a.g.e.,* s. 24 – BAŞARAN Orhan, *a.g.e.,* s. 23-24

[32] Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1308, 1. cilt, s. 309-310 –

şunlar yazılıdır: "Ayrıca maliyeci bir zattır. Osmanlının en kudretli zamanında Sultan Selim ve Süleyman gibi iki cihangire Rumeli Defterdarlığı yapmış, Kanunî'nin kanuna aykırı iki emrini peş peşe geri çevirerek istifa edecek kadar prensip sahibi bir kişidir. İzzetli istifayı, nefsinden ve şahsiyetinden fedakârlık yapıp ikbal ile yaşamaya tercih etmiş, devlet kapısından ayrılıp uzleti ihtiyar etmiştir."

Bu durum bize Ebu'l-Fazl Mehmed Efendinin ne kadar dürüst ve ne kadar prensip sahibi bir kimse olduğunu göstermektedir. Kanunî gibi bir cihan padişahının emrini iki defa geri çevirmesi ve prensiplerinden taviz vermemesi, bugünkü devlet adamlarının örnek almaları gereken önemli bir olaydır.

Kendisine maaş bağlanan Ebu'l-Fazl, denize bakan bir tepede yaptırdığı bahçeli evinde ömrünün geri kalanını ilmî çalışma ve ibadetle geçirmiştir.[33]

Arap illerinin fethinden sonra o illerin defterdarlığı, Halep Kadısı olan Çölmekçi-zade Kemal Çelebi'ye verildi. Bununla birlikte yeni ele geçirilen ülkelerin gelir tutarlarının, sayısız yol ve geçitlerin korunması masraflarının gerekli şekilde kayıt altına alınmadığı görülmüştür. İlk iş olarak ülkenin sayımına gidildi. İşlemlerin, geçmiş Padişahların koydukları yasalar üzerine gerçekleştirilmesine, görev yerlerinin değerlendirilmesine, ücretlerin belirlenmesine kadar bütün konularda önlemler alınması için yazıcılara emirler çıkarıldı. Bu kişilere, Arap vilâyetini saymaları, en küçük gelirleri bile defterlerine işlemeleri, Padişah katına layık olan hasları ayırıp, tımar ehline verilmeye elverişli olanları eskiden olduğu gibi bölerek ayırmaları ve dağıtılmaya uygun hale getirmeleri duyu-

---

KIRLANGIÇ Hicabi, *a.g.e.,* s. 24 – BAŞARAN Orhan, *a.g.e.,* s. 24 – Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. 3, Haz. İsmail ÖZEN, Meral Yayınevi, İstanbul 1975, s. 47

[33] KIRLANGIÇ Hicabi, *a.g.e.,* s. 24 – BAŞARAN Orhan, *a.g.e.,* s. 23-24

ruldu. Vakıfları mülkten ayırıp ortaya çıkarmaları ve gasp edenlerin ellerinde kalanları belirtmeleri istendi. Bu yazıcılar arasında Molla Hakîmüddin İdris'in şerefli, olgun ve bilgelik ülkesinin tek varlığı bulunan erdemlik atası Ebu'l-Fazl Efendi de bulunmaktaydı. Ebu'l-Fazl, o sıralarda Rumeli'nde Tırhala sancağında, Yenişehir adlı kasaba ve çevresinin kadısı idi. Padişahın emri üzerine diğer kadılarla birlikte, tımarlı sipahilerin ürünlerini toplayarak huzura getirmiştir. Kendilerine Trablus kadılığı verilmiş, onunla beraber Hama ve Humus sancaklarının sayımıyla görevlendirilmiştir.[34]

Bu gelişmelerin bir kısmını Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi kendi diliyle şöyle anlatmaktadır:

"*Memleketin fatihi Sultan, saadet ve ikbâlle Şam vilâyetine yönelip 924 yılının Şaban ayının son günü olan Cumartesi günü (7 Ağustos 1518) Dımeşk'e indiler. Bundan önce ise Mısır memleketlerini fethetmek amacıyla Şam'dan ilk harekete geçtiği sırada Rumeli vilâyetinde tımar sahibi bulunan mansur Rumeli askerleri, seferin uzaması, harcamaların çokluğu ve kendilerinin vatanlarına uzak olup mahsullerini toplayamamaları yüzünden masraflarına karşılık para ihtiyacı duymaktaydılar. Yüce himmetli Sultan, hazineden bu askerlerin her birine borç olarak yeterli bir miktar teslim ettiler ve Rumeli kadılarına bu tımar sahiplerinin bir yıllık mahsullerinin, onların vekilleri ve tayin ettikleri kimseler marifetiyle alınarak her sancaktan belli bir kadı tarafından en kısa zamanda toplanıp kutlu ordugâh nerede bulunuyorsa oraya ulaştırılması ve hazineden alınan borcun karşılığının da yeniden hazineye teslimi yolunda yüce buyruklar gönderdiler.*

[34] Hoca Saadeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, Çev. İsmet Parmaksızoğlu, C. IV, Kültür Bakanlığı/301 Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, s. 340–341

Buna göre, o sıralarda bu fakir kul Ebu'l-Fazl Muhammed bin İdris, Rumeli'nin Tırhala vilâyetinde Yenişehir memleketi kadısıydım. O sancaktan bu hizmet ben değersiz kula verildi. Yüce buyruk doğrultusunda, kusurlu davranmaktan korkarak kısa sürede bu hizmet için fermana itaat edip yüklü bir meblağ toplayıp bu meblağla birlikte İstanbul'a varmak mukadder oldu. Aynı şekilde Rumeli'nin her yanından bu hizmeti eda etmekle görevli bulunan kadılar, iki üç ay içerisinde Nevruz'un başında bir araya geldiler. O sırada vezirlerin başı Pîr Mehmed Paşa vezaretten alınıp İstanbul şehrini muhafaza etmek, sefer mühimmatını hazırlamak ve memleket işlerini yürütmek ile görevlendirilmişti. Muzaffer ordunun vazifeleri ve sefer ihtiyaçları için gereken meblağı hazineden temin ederek toplam bin yük Osmanlı altını miktarındaki tımarlı sipahi ikta ürünleri ile birlikte emîrlerden ve tımar sahiplerinden oluşan bazı muhafız ve koruyucuların gözetiminde bir yazıyla Sultan'ın kutlu ordugâhına gönderdi. Yolculuğun zorlukları yaşandıktan sonra dokuz yüz yirmi senesinde Halep şehrine ulaşmak mukadder oldu. O sırada yüce makamlı sultanların padişahı henüz Mısır'daydılar. O malları Halep hâkimi Karaca Paşa Ahmed Bey marifetiyle Halep kalesinde muhafaza altına alıp âlemin sığınağı padişahın Mısır'dan Şam'a gelişinden sonra, yani üç dört ayı aşkın bir süre sonra padişahın Dımeşk'e gelişiyle hazinenin Şam'a gönderilmesi yolunda kutlu emir sadır oldu. Halep, Hama ve Humus hâkiminin yardımıyla bu sayılı meblağ mübaşir kadılarca Dımeşk şehrine ulaştırıldı. Hazineye ait olan miktar alındıktan sonra geri kalan miktarı hak sahipleri teslim aldılar. O zamanlar Arap memleketlerinin defterdarlığını Halep kadısı Mevlâna Kemal Çelebi Çölmekçi-zade'ye bahşetmişlerdi.

Malların zaptı, memleketlerin ve yolların durumunun kaydı tahrir defterleri hazırlanmadan gerçekleştirilemez

göründüğünden Şam ve Halep vilâyetleriyle bağlı yerlerin tahrir defterlerinin Osmanlı memleketlerinde geçerli kurallara göre hazırlanması için her bir vilâyetin tahrir defterinin hazırlanması işi, orada hazır bulunan kadılardan birine verildi.

Ben fakire Trablus, Hama ve Humus sancaklarının tahrir defterlerinin hazırlanması işi emredildi. Halep vilâyetiyle bağlı yerlerin tahrir görevi Abdullah Paşazade diye tanınan ve padişahın seçkin kullarından olup yüce padişahın Arap vilâyetinde, özellikle Halep diyarında ikameti sırasında adı geçen vilâyetin mallarına nezâret eden Abdülkerim Çelebi'ye verildi. Şam vilâyetiyle bağlı yerlerin tahrir işi, bu süre içinde Şam mallarına nezaret eden Fenârizade Nuh Çelebi'ye tevdi edildi. Çeşitli memleketlerin her biri de bu şekilde vilâyet kadılarına emredildi. Böylece bütün vilâyetler kaleme alınıp deftere kaydedildi. O memleketlerin tamamı kaydedilirken hayır sahiplerinin vakıf ve mülkleri dışında, eski Osmanlı kurallarına ve sultanlığın sağlam kanunlarına göre padişah hassasına layık olan, has olarak tayin edildi. Geri kalanlar tımar ve zeamet sahiplerine taksim edildi. Osmanlı tahrir defteri tutanların âdeti, tahrir defterlerinin başına konuya uygun olarak bir dibâce (mukaddime-başlangıç-önsöz) yazmaktı. Bu sebeple ben fakir de Trablus defterine Arapça, Hama ve Humus defterlerine Farsça dibâce yazdım."[35]

Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi'nin vefatı ve vefat tarihi hakkında değişik görüşler ileri sürülmektedir. Bazı araştırmacılar İstanbul'da vefat ettiğini söylerken, bazı tarihçiler ise hacca giderken Şam'da vefat ettiğini söylemektedir. Bu görüşlerin birincisinde; Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi'nin iki oğlu olduğu, bu çocukların Galata'dan kayıkla karşı sahile geçmek isterken çıkan fırtına sonucunda kayıkları alabora olup suya düşerek boğulmalarıdır.

[35] KIRLANGIÇ Hicabi, *a.g.e.,* s. 378-379

Bu durum karşısında büyük üzüntülere gark olan Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi'nin 1574 yılında vefat etmesidir.[36]

Bu olayla ilgili olarak *Şerefname*'de şunlar anlatılmaktadır:

"İki seçkin oğlu vardı. Fakat bu seçkinliklerin meyveleri henüz olgunlaşmadan ikisinden de yoksun kaldı. Bir gün İstanbul'da iki oğluyla birlikte gemiye binerek Galata tarafından geliyordu. Ansızın deniz dalgaları birbirine çarpmaya ve şiddetli kabarmaya başladı, bu nedenle gemi devrildi ve iki oğlu bunun kurbanı olarak hain denizin dalgaları arasında boğuldular. İkisi de çocukluklarının baharında ve gençliklerinin başındaydı ve bu fani diyardan beka diyarına henüz bir şey sunmamışlardı.

Bunun üzerine uzun bir zaman geçmeden ölüm Ebu'l-Fadl'ı da yakaladı ve kendisi, müsterih, fakat iki aziz çocuğunun ayrılığından ötürü son derece üzgün olarak Rabbinin huzuruna gitti. Bundan sonra erkek çocuğu kalmadığı için soyu kesildi."

Yine İstanbul'da vefat etti diyen bazı araştırmacılar, bu olayı zikretmeden, emekli olduktan sonra normal vefat ettiğini belirtmişlerdir. Franz Babinger; İstanbul'da Tophane'de büyük bahçeli, çok güzel manzaralı bir mülkü olduğunu, orada halen onu hatırlatan medreseli Defterdar Camii'nin bulunduğunu, 987 (26.11.1579) yılında vefat ederek bu caminin avlusuna gömüldüğünü belirtmiştir.[37] Mehmet Süreyya, Şakir Epözdemir, Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, *Hadikatü'l-Cevâmi,* Nazmi Sevgen, bu görüşü savunanlardır. *Tuhfetü'l-Hattâtîn* isimli eserde; Defterdarlık görevinde iken vefat ederek Tophane'de yaptırdığı Defter-

---

[36] *1973 Bitlis İl Yıllığı*, s. 159 – Şeref Han, *a.g.e.,* s. 395 – BAŞARAN Orhan, *a.g.e.,* s. 24

[37] BABİNGER Franz*, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Kültür Bakanlığı/435, Dünya Edebiyatı/6, Çev. Prof. Dr. Coşkun ÜÇOK, Mersin 1992, s. 106

dar Camii avlusuna gömüldüğü yazılıdır.[38] Mehmet Bayraktar da bu görüşü savunmaktadır.

Bir diğer görüş ise Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi'nin hacca giderken Şam'da vefat ettiğidir. Bu vefat olayı *İslam Âlimleri Ansiklopedisi*'nde şöyle anlatılmaktadır: "Emekli olduktan sonra, İstanbul'da Tophane'de, denize nazır bir tepe üzerinde güzel bir ev yaptırdı. Orada taliplilere, ilim âşıklarına günümüzün yüksek bilgilerini yaymağa, anlatmaya devam etti. Daha sonra bahçesine güzel bir cami ve bir mektep yaptırdı. Bu cami, "Defterdar Camii" diye meşhurdur. Caminin batısında, kendisinin defni için bir de türbe yaptırmıştı (Resim – IV).

(Resim – IV)
İstanbul'da Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi Adına Yaptırılan
Defterdar Camii

Bu günlerde yakınlarından biri, rüyasında bu türbenin kubbesinin yerinden ayrıldığını ve Şam tarafına doğru gittiğini gördü. Rüyadaki işaret üzerine hacca gitmeye niyet eyledi ve bunun için yol hazırlıklarına başladı. Ya-

[38] *Tuhfetü'l-Hattâtîn*, s. 110

kınlarına veda edip yola çıktı. 982 (1574) yılının Şaban ayında, Hac kafilesi Şam'a yaklaştığında Ebu'l-Fadl:

Cennet kokusu gelmeğe başladı meşşâma (burnuma)
Acep yetişti mi kafilemiz menzil-i Şam'a?

beytini söylemeye başladı. Nihâyet kafile Şam'a vardığında, Ebu'l-Fadl rahatsızlanarak vefat eyledi. Böylece ilim deryası, marifet ve faziletlerin kendisinde toplandığı yüksek ahlâk sahibi, zarif, kibar ve nazik davranışlı, vaazları ile insanlara doğru yolu gösteren o büyük zat, bu dünyadan ayrılıp, ahret nimetlerine kavuşmuş oldu."

Kaynaklarda, cenazesinin İstanbul'a nakledildiği şeklinde bir kayıt bulunmamakla beraber, *Hadikatü'l-Cevâmi* isimli eserde, Ebu'l-Fadl'ın 971(1563)de vefat ettiği ve İstanbul'da Defterdar Camii'nin yanındaki türbede medfun olduğu yazılıdır.[39]

Ataî'nin *Şakayık zeyli*'nde; Ebu'l-Fazl Mehmed Efendi'nin 1574 yılında bir rüya gördüğü, bunun üzerine hacca gittiği ve dönüşte Şam'da vefat ettiği, kabrinin daha sonra İstanbul'a nakledildiği kaydedilmiştir. Benzer görüşü savunan Mehmet Süreyya; türbesini inşa ettikten sonra gördüğü rüya üzerine hacca gidip 982 (1574) tarihinde Şam'da vefat ettiğini yazmıştır.[40]

Hicabi Kırlangıç ise hacca niyet ettiği halde gidemeyerek 982 (1574–75) yılında İstanbul'da vefat ettiğini, kendisi için cami yaptırırken türbesini de yaptırdığını, fakat buraya defnolunamadığını yazmıştır.[41]

---

[39] AYANOĞLU Fazıl İsmail, "Vakıflar İdaresince Tanzim Ettirilen Tarihi Makbereler", *Vakıflar Dergisi*, s. 399-400 – BAŞARAN Orhan, *a.g.e.,* s.. 24 – Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Cilt 3, s. 47 –*İslâm Âlimleri ansik-lopedisi,* Türkiye Gazetesi, C. 14, Muhammed Bitlisî (Molla Ebu'l-Fadl Defterî), s. 149-150

[40] Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.,* s. 9 – SEVGEN Nazmi, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 24 – Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1308, 1. cilt, s. 309-310

[41] KIRLANGIÇ Hicabi, *a.g.e.,* s. 39

Bu iki görüşten doğru olan, İstanbul'da vefat ettiği görüşüdür. Mezarının halen İstanbul'da bulunması bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Yine neslinin sona ermesi, deniz faciasını kuvvetlendirmektedir. İl yıllığında; *"İdris-i Bitlisî ailesi İstanbul'da Eyüp Sultan semtinde otururdu. Burada bulunan İdrisiye Köşkü ve Sarayı denilen küçük bir saray yavrusu bu aileye aitti. Bu durum, ailenin imtiyazlı bir aile olduğunu göstermektedir. Meş'um deniz faciasından sonra İdris-i Bitlisî'nin eşi Zeynep Hatun, bütün akarları satıp bir çeşme yaptırır. Artan para ile de ölen yakınlarının mezarını onarır, ayrıca onlar için vakfiyeler tesis eder.*

Ne mutlu bu aileye ki, nesilleri tükendiği halde bu fani kubbede hoş bir sadâ bırakıp gitmişlerdir." diye yazması, bu tezi doğrulamaktadır.[42]

Tophane semtindeki "Ebu'l-Fazl" veya "Defterdar Camii" onundur. Cami, kitabesinde "Hayrü'l-cevâmi" terkibinin gösterdiği 961 (1553) yılında yapılmıştır. Mimarı, *Tezkeretü'l-Bünyan*'a göre Sinan'dır. Bir yangın sonunda harap olmuştur. Yangından sonra cami haziresindeki mezarlar, Ebu'l-Fazl'ın açık türbesiyle beraber Kılıç Ali Paşa Camii haziresine nakledilmiştir (Resim – V).[43] Bu olay *Vakıflar dergisi*nde şöyle yer almaktadır:

"Ebu'l-Fadl veya Defterdar Camiinin kapı kitabesinde okunan terkibe göre 961 tarihinde yapılmıştır.

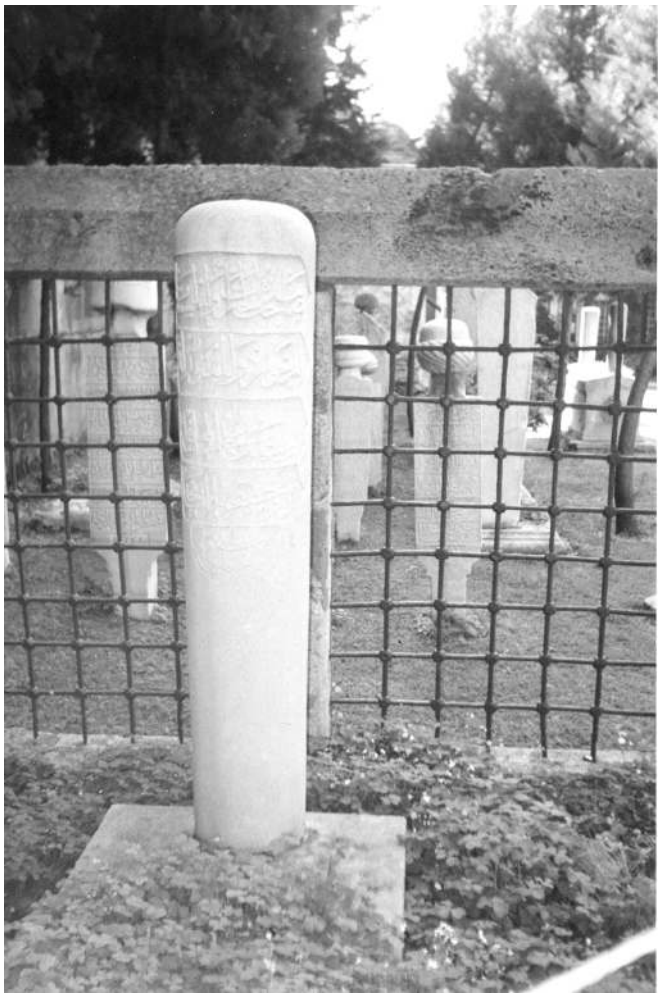
Bânisi Defterdar Ebu'l-Fadl Mehmed Çelebi, mimarisi ise Tezkiretü'l Bünyan'a göre Mimar Sinan'dır. Cami bir yangın neticesinde harap olmuştur. Binanın mevcut vaziyeti, bina yanmadan önce çatısının beşiköртüsü çatısı esası üzerine yapıldığını göstermektedir. Binanın yanmasıyla beraber binada, koca Sinan'ın kudretini belli edecek sanat izleri kalmamıştır. Caminin tamirine imkân görül-

---

[42] *1973 Bitlis İl Yıllığı*, s. 159

[43] SEVGEN Nazmi, *a.g.e.,* s. 39

mediğinden enkazın kaldırılmasına ve hariminde bulunan mezarların bir başka camie aktarılmasına gerek görülmüştür.

(Resim – V)
Ebul Fazl Mehmed Efendi'nin Mezarı (Kılıç Ali Paşa Camii)